

9. Шевченко Т. Опозиція «свій»/«чужий» у памфлетах збірки «перед лицем фактів» Я. Галана. Проблеми сучасного літературознавства. 2015. С. 150–156.
10. Ятченко В. Боги і люди в українській казці. К.: Міленіум, 2009. С. 59.
11. Shifman L. Memes in Digital Culture. Cambridge, Massachusetts: the MIT Press. 2014. 170 p.
12. Scott J. Information Warfare: The meme is the embryo of the narrative illusion. Publisher: Independently published. 2018. 160 p.

УДК 811.161.2'42-135

ПАРАДИГМА СИМВОЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ АРХЕТИПІВ СТИХІЙ ЯК ВЕРБАЛІЗАТОРІВ АПОКАЛІПТИЧНОЇ ОБРАЗНОСТІ

Швидка Н.В., к. філол. н., доцент,
доцент кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

У статті проаналізовано денотативно-сигніфікативні особливості архетипів *вода*, *вогонь*, *світло* й суміжних образів їх символічної парадигми; окреслено образно-асоціативний потенціал експліцитних і імпліцитних вербалізаторів трансцендентних та іманентних властивостей Бога, об'єктивованих на рівні лексико-асоціативного поля номінацій; представлено домінуючі символи, що модифікують зазначені архетипи в текстах Старого й Нового Заповітів.

Ключові слова: Біблія, архетипи стихій, вода, вогонь, світло, біблійний символ, парадигма, апокаліптична образність.

В статье проанализированы денотативно-сигнификативные особенности архетипов *вода*, *огонь*, *свет* и смежных образов их символической парадигмы; определен образный потенциал эксплицитных и имплицитных вербализаторов трансцендентных и имманентных особенностей Бога, объективированных на уровне лексико-ассоциативного поля номинаций; представлены доминантные символы, которые модифицируют указанные архетипы в текстах Ветхого и Нового Заветов.

Ключевые слова: Библия, архетипы стихий, вода, огонь, свет, библейский символ, парадигма, апокаліптичеська образность.

Shvydka N.V. THE PARADIGM OF SYMBOL MEANING OF THE ARCHETYPES OF ELEMENTS AS THE VERBALIZERS OF THE APOCALYPTIC IMAGERY

The denotative and significative features of the archetypes of *water*, *fire*, *light* and adjacent images of the symbolic paradigm of these archetypes are analyzed in the article; the imaginative and associative potential of explicit and implicit verbalizers of the transcendental and immanent properties of God, objectified at the level of the lexical and associative field of nominations is outlined; dominant symbols that modify these archetypes in the texts of the Old and New Testaments are defined.

Key words: Bible, archetypes of elements, water, fire, light, biblical symbol, paradigm, apocalyptic imagery.

Постановка проблеми. Архетипи сформовані на тому етапі людського мислення, коли людина оперувала магичною образністю й символами, надаючи неабиякого значення бінарним опозиціям. Серед архетипних символів Ф. Уїлрайт виокремив такі домінуючі: *розум*, *Бог*, *влада*, *вогонь*, *вода*, *світло*, *темрява*, *кров* тощо. На думку дослідника, вони є фіксацією метафоричної діяльності людства [7, с. 108]. Архетип тривалий час був об'єктом різногалузевих наукових студій, усвідомлення його статусу неможливе без дослідження різноаспектних позицій. Осмислення уявлень про архетипи як витоків людського мислення здійснювалося ще на ранніх етапах розвитку філософії. Тезу про знання, отримані лише

завдяки містичному єднанню з Богом, виголошували свого часу Платон, Аристотель, Августин Блаженний, Г. Лейбніц, І. Кант та ін., чий праці слугували підґрунтям для теорії архетипу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття архетипів як несвідомих процесів позиціонував К. Юнг. На думку психолога, вони репрезентують колективне несвідоме, залучаються до свідомості не безпосередньо, а завдяки колективним численним образам, символам [11, с. 290]. Автори психологічної енциклопедії кваліфікують архетип як «... спосіб поєднання образів, символів, знаків за допомогою форм, які передаються від покоління до покоління...» [5, с. 31]. Укорінення

архетипу в онтологічних анналах людського буття є показником безпосереднього зв'язку з категорією сакрального та принципів відбиття цієї універсалії в духовному розвитку й соціалізації. Складниками сакрального, на думку І. Набитовича, є релігійно марковані концепти, реалізовані в певних образах, символах, архетипах [4, с. 10]. Категорія духовності пріоритетна щодо символічного образу, який є конкретним виявом архетипу. Архаїчність як символу, так і архетипу, неможливість раціонального пізнання останнього ускладнюють визначення обох понять, тому сьогодні й відсутня чітка дефініція цих термінів.

Біблійні архетипні символи в стислій формі завдяки усталеній структурі є маніфестантами колективного досвіду. Науковці, аналізуючи такі архетипи як універсальні образні одиниці людської свідомості, порівнюють їх із загальнолюдськими. Дослідження біблійної архетипної символіки уможливило усвідомлення й декодування алегоричних картин, а опозиція апокаліптичної та демонічної образності маніфестує моральні й духовні істини. Інтерпретація біблійного дискурсу в лінгвокультурологічному аспекті, аналіз архетипних символів старозавітних і новозавітних текстів потребує системного дослідження для з'ясування їх статусу в українськомовній картині світу. У цьому й убачаємо актуальність пропонованої наукової розвідки.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз денотативно-сигніфікативних особливостей біблійних архетипів стихій і суміжної символічної образності як їх модифікаторів. Для досягнення мети передбачене розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати статус архетипів *вода, вогонь, світло* в біблійному дискурсі; 2) окреслити лексико-асоціативне поле зазначених архетипних символів у текстах Старого й Нового Заповітів; 3) схарактеризувати домінантні символи, що модифікують біблійні архетипи стихій.

На думку М. Еліаде, вода – *fons et origo* (джерело й народження) – є скарбницею всіх можливостей існування, підвалиною світобудови [10, с. 251]. Катарсична очищувальна властивість води є маркером релігійної свідомості й маніфестує передусім такі поняття, як життя, міцність, вічність. Як універсальна стихія вода в Біблії є одним із першоджерел світу, створеного Всевишнім. Так, *«розділення вод»*, відокремлення *«...води, що під твердю вона, і води, що над твердю вона...»* (1 М., 1: 7) посприяло формуванню системи

світових координат як сакральної топографії. Вода є місцем присутності Святого Духа (*«...а дух Божий ширяв над поверхнею води»* (1 М., 1: 2)) у створеному Всесвіті, що й надало їй виняткової ролі в біблійному дискурсі, а асоціативна образність води набувала символічного статусу Божої присутності та символу життя.

Уявлення про воду як архетипний символ зумовлене її здатністю підтримувати життя, адже без неї не могло сформуватися жодне поселення. С. Головащенко констатував: *«Як конкретна речовина вода високо поцінювалася в давніх євреїв та інших близькосхідних народів, які жили в посушливих місцевостях... Тому вода насамперед символізувала життя, достаток, багатство, була предметом певної охорони та навіть конфліктів»* [2, с. 328]. Життєдайність водної стихії проілюстрована завдяки таким образним паралелям: Єгипет – Ніл, Ассирія – Євфрат, Ізраїль – Йордан, Вавилон – Тигр і Євфрат тощо.

Архетипні властивості води репрезентовані в багатьох біблійних символах, що формують певну конфігурацію лексико-асоціативного поля й окреслюють образний потенціал цього архетипного символу. Так, в описі Еденського саду домінантним є образ Ріки, яка *«з Едену виходить, щоб поїти рай, і звідти розділяється і стає чотирма початками»* (1 М. 2: 10) (Пішон, Гіхон, Тигр і Євфрат). У Єзекіїля цей образ трансформований у символ *Храмового джерела*, що витікає з-під престолу Божого й напоює землю (Єз., 47: 1–2). Іван Богослов продемонстрував схожий образ живої Ріки: *«І показав мені чисту ріку води, ясну, мов кристаль, що впливала з престолу Бога й Агнця. Посеред його вулиці, і по цей бік, і по той бік ріки – дерево життя...»* (Об., 22: 1–2).

В асоціативному полі архетипу *вода* неабияке місце посідає символічна образність дощу й роси. Оскільки біблійні землі розташовані в географічній зоні спеки й посух, то дощ і роса є уособленням Божого благословення: *«Господь відчинить для тебе Свою добру скарбницю, небеса, щоб дати дощ для Краю твого... І ти позичатимеш багатством народам, а сам не позичатимеш ні в кого»* (5 М., 28: 12). Водночас Мойсей застерігав, що в разі недотримання Божих заповідей, відступництва *«Ударить Господь тебе <...> посухою...»* (5 М., 28: 22–24). За часів пророка Іллі Єгова таки покарав євреїв: *«...цими роками не буде роси та дощу, але тільки за моїм словом!»* (1 Сам., 17: 1). За три роки посухи був великий

голод, бо висохли всі джерела й потоки, урожаю не було, загинула худоба. І лише після усвідомлення євреями своєї провини перед Богом Всевишній послав на ізраїльську землю дощ. Отже, зазначений архетип може символізувати життя в усій повноті чи навпаки – смерть. Чиста, животворна вода, що витікає з невичерпного джерела, є символом обіцяного в майбутньому вічного блаженства праведників після «завершення часів» (Об., 7: 17). Образи водних джерел і моря в Апокаліпсисі формують складний символічний комплекс: «*А другий Ангел вилив свою чашу до моря. І сталася кров, немов у мерця, – і кожна істота жива вмерла в морі. Третій же Ангел вилив чашу свою на річки та на водні джерела – і сталася кров*» (Об., 16: 3–4). Море й вода в такому біблійному контексті символізують розбурхане, бунтарське людство, відчужене від Бога (Іс., 57: 20–21). В очах Усевишнього це «море» є неначе кров – непридатне для життя, чаша Господнього гніву свідчить, що люди в цьому морі мертві для Творця.

Архетип *вода* в біблійній картині світу насамперед має домінуючу семантику – очищення. Воду вважали обов'язковим атрибутом кожного богослужіння євреїв, неодмінним елементом приготування до сакрального омовіння. Ніхто нечистий не міг приступити до Божого жертовника, а той, хто зневажав цей припис, ризикував бути покараний смертю, бо вода призначена змивати гріх (2 М., 30: 21). Таку символічну образність ритуальне омовіння мало й у новозавітну добу, що сформувало підґрунтя для таїнства хрещення, оскільки зішестя Святого Духа на Ісуса Христа відбувалося саме під час водного хрещення. Богоявлення на річці Йордан акцентувало значення води як місця особливої присутності Бога: «*І голос із неба почувся: «Ти Син Мій Улюблений, що Я вподобав Його!»*» (Мр., 1: 11). Крім асоціації з Духом Божим, архетип *вода* символізує Слово Боже й набуває метафоричного значення благословення й освячення, кардинального переходу від грішного до праведного життя, що й декларує відречення від сатани та єднання з Христом.

Аналіз символічної парадигми архетипу *вода* сприяє якнайповнішому вияву його образного потенціалу. Зазначений архетип моделює складну парадигму словесних образів, які охоплюють і периферійні відгалуження назв співвіднесених із водою денотатів: *Ріка в Еденському саду, Храмове дже-*

рело, животворна Ріка в Царстві Божому, умивальниця Мойсея в храмі, річка Йордан, море, океан, дощ, роса тощо. Символічні співвідношення образності води в текстах Біблії репрезентовані різноманітними лексичними модифікаторами, зокрема *зародження життя, поїти рай, животворна вода як вічне блаженство праведників, водні потоки, море неначе кров* тощо.

Вогонь як природна стихія (керована Богом) є дуалістичним маркером як очищення, порятунку, так і покарання, знищення. Символіка вогню в біблійному дискурсі є наскрізною й транслює потенційний зміст концепту *Бог* як репрезентанта найвищих релігійних і духовних цінностей соціуму. Найвиразніше такий зміст детермінує ідейно-семантичне навантаження символічних образів як модулаторів архетипу *вогонь*. Такі символи перебувають у логіко-семіотичних кореляціях, що витворює цілісність цього біблійного архетипу. Вогонь насамперед є виявом надприродної сутності Бога, Його слави: «*І навіть сам Господь називає себе вогнем, Бо Господь, Бог твій, – Він палючий вогонь...*» (5 М., 4: 24). Текстуалізація Божої Слави та Його присутності в пророків постійно супроводжується «вогняними» метафорами: «*...Одежа Його – біла як сніг, а волосся голови Його – немов чиста вовна, а престол – огняне полум'я, колеса його – палахкотючий огонь. Огненна річка пливла й виходила з-перед Нього...*» (Дан., 7: 9–10); «*...а очі Його – немов полум'я огняне, <...> а обличчя Його, немов сонце, що світить у силі своїй*» (Об., 1: 14–16). Потужність надприродної енергії Всевишнього є такою, що людина ніколи не зможе її досягнути й витримати, «*...бо людина не може побачити Мене – і жити*» (2 М., 33: 20). У книзі «Вихід» *вогонь* як вияв надприродної сутності Бога моделює образ *неопалимої купини* (куща, що горів на горі Хорив) (2 М., 3: 25). Коли Бог давав Закон Мойсеєві на горі Сінай, «*...гора та горіла огнем аж до самих небес, а при тому була темрява, хмара та мряка. І промовляв Господь до вас із середини огню...*» (5 М., 4: 11–12).

Біблійний архетип *вогонь* насамперед є узвичаєною метафорою Божої слави й святості. У вигляді вогняного стовпа Бог супроводжував Свій народ пустелею до Обіцяної Землі, рятуючи від єгипетського рабства: «*А Господь ішов перед ними вдень у стовпі хмари, щоб провадити їх дорогою, а вночі – у стовпі огню, щоб світити їм, щоб ішли вдень та вночі*» (5 М., 13: 21).

Зішестя Святого Духа в день П'ятидесятниці на апостолів супроводжувалося вогняними мовами (Дії, 2: 3-4). Ісус Христос під час другого пришествя, за словами апостола Павла, з'явиться з неба «в огні полум'яному...» (2 Сол., 1: 7-8). Архетип *вогонь* у біблійних текстах асоціюється зі Словом Бога, в українськомовній картині світу такі асоціації вербалізовані метафоричним висловом «вогненні слова» (як вияв Його гніву). Такі слова були адресовані Валтасару – вавилонському цареві – як вирок за святотатство, і з біблійною лаконічністю було констатовано: «Тієї ж ночі був забитий Валтасар, цар халдейський» (Дан., 5: 30). Першим актом такої демонстрації гніву Творця було знищення вогнем і сіркою Содому й Гоморри (1 М., 19: 24-28) за велике розбещення мешканців. Те, що трапилося з ними, автор назвав «карою вічного огню» (Юд. 7). Чужим, таким, що запалював гнів Бога, був вогонь язичницьких жертвників (Єр., 32: 35). Символ *геєна вогненна* асоціюється з долиною Бен-Гіннома, місцем на південь від Єрусалима, де відбувалися язичницькі обряди, під час яких приносили в жертву дітей. За це ізраїльтяни отримали такий вирок: «І вчиню оце місце страхіттям і посміхом, – кожен, хто буде проходити ним, остовпіє...» (Єр., 19: 8). Отже, вислів *геєна вогненна* набув символічного значення *пекло* – «вічний вогонь, <...> що дияволу та його посланцям приготований» (Мт., 25: 41). Вогонь як засіб Божого покарання символізує знищення назавжди. Саме вогнем було знищено Содом і Гоморру, Вавилон Великий («...з'їдять її тіло, і огнем її спалять») (Об., 17: 16). Така символіка репрезентує фінал історії людства (Об., 8: 7).

Вогонь як уособлення Божої присутності не завжди є маркером покарання чи гніву, він у біблійних текстах оприявлює святість, очищення. Модифікаторами такої образності є релігійні атрибути ізраїльтян: вічна лампада, священний вогонь (2 М., 27: 20), під час жертвоприношень вогонь Божий сходить на жертву, охоплюючи й забираючи її. До часів Мойсея таке цілопалення відбувалося як вияв любові та вдячності Всевишньому за отримані милості. Першим цілопаленням була жертва Ноя після виходу з ковчега (1 М., 8: 20), що символізувало посвяту Господу. Старозавітні жертви мали символічне призначення й були прообразом тієї вищої жертви, яку приніс Син Божий на землі за гріхи людей, викупивши їх перед Усевишнім.

За християнською традицією, хрещення відбувається водою й символізує очищення людини від гріхів і відданість Богові. Хрещення ж «Святим Духом і огнем» (Мт., 3: 11) символізує й палкі почуття, і день суду й очищення, і Слово Боже, і навіть самого Господа, оскільки «хрещення вогнем» – найвищий ступінь очищення й акт демонстрації посвячення Богу, бо «...Він, як огонь той у золотаря, <...> і Він сяде топити та чистити срібло...» (Мал., 3: 2-3), «...і їх випробую, як випробовується оте золото...» (Зах., 13: 9).

Символіка вогню як очищення є наскрізною в біблійних текстах, її змістову парадигму формує сукупність символів, серед яких 3. Лановик виокремлює такі: *скинія* (символ Божої присутності), *жертвник* (символізує відкуплення), *лампада* (істина Божого Слова), *золото* (символ слави), *срібло* (вилуплення), *кадильниця* (символ молитви) [3, с. 336].

Аналіз лексико-асоціативного поля архетипу *вогонь* сприяє окресленню образного потенціалу цього символу, який, синонімізуючись із лексемою *полум'я*, створює розгалужену парадигму образів, що охоплюють і периферійні зони співвідносних із вогнем денотатів (*неопалима купина, вогняний стовп* («у стовпі огню»), *геєна вогненна, вічна лампада, жертвний вогонь, цілопалення* тощо). Символічні співвідношення образу *вогню* в Книзі Книг репрезентують різноманітні модифікатори (номінації *полум'я, палаючий гнів, вогненні язики, огонь на Сіоні, кадильниця* тощо); порівняння (*слово, як вогонь; очі, немов полум'я огненне; як огонь у золотаря* тощо); плеонастичні словосполучення (*полум'яний вогонь, палахкотючий огонь, горіти огнем* тощо), сприяють максимальному вияву ознаки, додатковій експресії.

Архетипний символ *світло* корелює насамперед із такими категорійними поняттями: Бог (носій моральної довершеності, утілення ідеї щастя), добро, віра, праведність, духовна чистота, життя (спасіння через воскресіння). Імплікація архетипу *світло* в біблійному дискурсі є розгалуженою й багатогранною. Провідне значення цього архетипу – Господь, Його Слово, уособлення Божої істини й мудрості; пророк Ісаїя назвав Творця Світлом Ізраїлю, Святим Ізраїлю: «І Світло Ізраїля стане огнем, а Святий – полум'ям, і запалить воно, й пожере його терня...» (Іс., 10: 17). У Новому Заповіті уособленням Слова Божого та його істини був Ісус Христос, тому *світло* водночас є символом Христа: «Я Світло для світу. Хто

йде вслід за Мною, не буде ходити у темряві той, але матиме світло життя» (Ів., 8: 12). Отже, у площині біблійного світосприйняття *світло* – це насамперед істина, духовна досконалість, праведність, благодать, спасіння, життя. Земне служіння Ісуса Христа – безпосереднє втручання Бога в реалії буття територій, тимчасово підконтрольних темряві, щоб врятувати людей, визволити їх від співучасті у справах зла й повернути до лона Світла Божого, до любові, до праведності.

Світло – вияв Божественної присутності у споконвічній боротьбі добра й зла. До параметрів вербалізаторів цього архетипного символу залучено імпліцитні алегорії «*посланці світла*», «*пошання щастя*», тобто тієї новини, яку задекларували перші Христові місіонери: «*А ночі вже більше не буде, і не буде потреби в світлі світильника, ані в світлі сонця, бо освітлює їх Господь Бог, а вони царюватимуть вічні віки*» (Об., 22: 5). Одним зі способів моделювання антагоністичних груп біблійних персонажів є рецепція євангельського уявлення про «*дітей світла*» (Лк., 16: 8), «*синів світла*» (Ів., 12: 36), покликаних рятувати світ від «*духовної посухи*», «*спраги духа*», уже нестерпних для знеможеного людства, «*зчерствілого*», такого, що перебуває під владою зла й ненависті. Отже, *світло* передусім символізує мрію про духовну досконалість людства.

Повноту значень архетипу *світло* насамперед у виразнюють сенсоутворювальні ознаки символу *Новий (Небесний) Єрусалим* – метафізичного Божого міста досконалого миру й повної гармонії, променистого міста світла, призначеного для праведних (Іс., 60: 1–3). Новому Єрусалиму не потрібні ані сонце, ані місяць, бо його освітлює слава Божа, а «*...світильник для нього – Агнець*» (Об., 21: 23). У картинах Божого Царства домінує біла кольорова гама, яка має особливе смислове навантаження: вона є експресивно-стилістичними вузлами психологічного й асоціативного підтексту. Семи неземного, потойбічного зумовлюють символічне наповнення білого кольору (святість, чистота, духовність, істина й одкровення, невинність, радість) [6, с. 139], так, білі шати символізують моральну чистоту, праведність, справедливу владу. Цей наскрізний біблійний колоратив асоціюється з небесною

сферою, світлом, ангелами, Божественністю Ісуса, а отже, і з вічністю. Світло – це віра, яка є підґрунтям християнства, що спрямовує вірянина до вічного буття, надає впевненості щодо здійснення найвищих законів і обітниць Бога. Віра як виразник біблійних цінностей синтезує різні концептуалізації в одну вищу сакральну категорію спасіння.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, архетипи *вода*, *вогонь*, *світло*, вербалізуючись у біблійному дискурсі, експлікують лексичну взаємодію асоціативних, метафоричних, метонімічних і символічних значень, які створюють стереотипні уявлення українського етносу. Тому вважаємо перспективним системний аналіз біблійних архетипних символів, що сприятиме відтворенню цілісної українськомовної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / переклад проф. Івана Огієнка. К.: Українське Біблійне Товариство, 2003. 1375 с.
2. Головащенко С. Біблієзнавство. Вступний курс: навч. посібник. К.: Либідь, 2001. 496 с.
3. Лановик З. Біблійна герменевтика: становлення, методологія (символіко-алегоричний аспект літературознавчого дискурсу): дис. ... доктора філол. наук: 10.01.06. Тернопіль, 2006. 409 с.
4. Набитович І. Категорія *sacrum* у художній прозі ХХ – ХХІ століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: 10.01.06. К., 2008. 40 с.
5. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.
6. Словник біблійного богослов'я / за ред. С. Мудрого. Львів: Видавництво О. Василяна «Місіонер», 1996. 936 с.
7. Уилпрайт Ф. Метафора и реальность. Теория метафоры. М.: Прогресс, 1998. С. 82–109.
8. Швидка Н. Архетипний символ вода як маркер очищення, відновлення та відродження в біблійному дискурсі. Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології. Зб. наук. праць. Вип. 1. Слов'янськ, 2014. С. 160–164.
9. Швидка Н. Архетипно-символьна опозиція світло/темрява в біблійному дискурсі. Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 769 Романо-слов'янський дискурс. Чернівці: Видавничий дім «Родовід», 2016. С. 71–75.
10. Элиаде М. Избранные сочинения. Очерки сравнительного религиоведения / пер. с англ.. М.: Ладомир, 1999. 488 с.
11. Юнг К. Проблемы души нашего времени; пер. с нем. А. Боковицкого. М.: Флинта; МПСИ: Прогресс, 2006. 336 с.